

**NUTQIY MULOQOT DARSLARIDA ESHITISHIDA NUQSONI BO'LGAN
O'QUVCHILARNING KOMMUNIKATIV MALAKALARINI RIVOJLANTIRISH
MAZMUNI, MAQSADI VA VAZIFASI**

Mamarajabova Zulfiya Narbayevna

Nizomiy nomidagi TDPU professori, p.f. d.

Malikova Dilbar Abduxalilovna

Nizomiy nomidagi TDPU 1-bosqich magistri

Annotatsiya: Mazkur maqolada nutqiy muloqot darslarida eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarning kommunikativ malakalarini rivojlantirish mazmuni, maqsadi va vazifasi yoritilgan. Nutqiy muloqot darslarida eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarning kommunikativ malakalarini rivojlantirish йўналишлари tahlili amalga oshirilgan.

Kalit so'zlar: nutq, nutqiy muloqot darslari, йўналишлари ,eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilar, kommunikativ malakalari, so'z (leksik daraja), so'zlar birikmalari, gap (sintaktik daraja), bog'langan nutq (matn daraja)

Аннотация: В статье рассматриваются содержание, цель и задачи развития коммуникативных навыков учащихся с нарушением слуха на занятиях по речевой коммуникации. Проведен анализ направлений развития коммуникативных навыков учащихся с нарушением слуха на занятиях по речевой коммуникации.

Ключевые слова: речь, уроки речевого общения, направления, учащиеся с нарушением слуха, коммуникативные навыки, слово (лексический уровень), словосочетания, предложение (синтаксический уровень), связная речь (текстовый уровень)

Abstract: The article examines the content, purpose and objectives of developing the communicative skills of students with hearing impairments in speech communication classes.

An analysis of the directions of developing the communicative skills of students with hearing impairments in speech communication classes is conducted.

Key words: speech, speech communication lessons, directions, students with hearing impairments, communicative skills, word (lexical level), phrases, sentence (syntactic level), coherent speech (text level)

Ona tilining boshlang'ich kursi o'quvchilar nutqini har tomonlama rivojlantirishni ko'zda tutadi. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarlar maktabida nutq tadqiqot predmeti hisoblanadi. Eshituvchilar bilan muloqotda bo'la olish qobiliyatini shakllantirish kar o'quvchilar so'zlashuv nutqini rivojlantirishning asosiy maqsadidir. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar maktabida boshlang'ich sinflarda kommunikativ malakalarini rivojlantirish uch yo'nalishda: so'z (leksik daraja), so'zlar birikmalari va gap (sintaktik daraja) va bog'langan nutq (matn daraja) olib boriladi.

Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar maktabida kommunikativ malakalarini rivojlantirish maqsadi talaffuz ustida ishlashni ham ko'zda tutadi. Yuqorida ko'rsatilgan uch yo'nalish o'zaro bir-biriga bevosita bog'langan munosabatda bo'lsa ham, parallel holda rivojlantiriladi. Zero, so'zning ma'nosini o'zlashtirish gap uchun qurilish materiali bo'lsa, bu ikki birlikning bog'lanishidan hikoyalar tuzishda, bayon va insholar yozishda foydalaniladi. O'z navbatida hikoyalar va insholar yozish ustida olib borilgan ish maktab o'quvchilari lug'at boyligini oshirishga, gap tuzish bo'yicha ko'nikmalarini takomillashtirishga, turli-tuman sintaktik konstruksiyalar qo'llashga yordam beradi.

Eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilar kommunikativ malakalarini rivojlantirishda turli ko'rinishdagi mashqlardan foydalaniladi. Ular orasida eng muhimi – nutq mashqlarining murakkab tizimining yuqori bosqichidagi bog'langan nutq mashqlaridir. Bunda lug'at borasidagi, gap darajasidagi material to'plash aniq mantiq bo'yicha matn va kompozitsiya tuzish bo'yicha bo'lgan barcha bilimlar bilan bir-biriga qo'shilib, birlashib ketadi.

O'quvchilar kommunikativ malakalarini rivojlantirish bo'yicha tizim amaliyotda qo'yidagi to'rt shartni amalga oshirilishiga bog'liq bo'ladi: Mashqlarning ketma-ketligi; Mashqlarning samaradorligi; Mashqlarning turli-tumanligi va ularning har biridan aniq bir maqsad ko'zlanishi; Turli mashqlarni umumiy (asosiy) maqsadga yo'naltirilganligi.

Zamonaviy eshitishida nuqsoni bo'lgan болалар maktabida, xuddi ommaviy maktablarda bo'lganidek, nutqni rivojlantirishga til o'rganishning asosiy vazifasi sifatida qaraladi. Aynan shuning uchun ham nutq ustidagi mashg'ulot nafaqat ona tili fani bo'yicha emas, balki barcha o'quv predmetlari bo'yicha darslar tarkibiga kiritiladi. Nutq ichki va tashqi shakllarga bo'linadi.

Ichki nutq – insonning o'z-o'ziga murojaat etgan fikriy nutqidir. U talaffuz qilinmaydi va yozilmaydi. Ichki nutq ayrim so'z va so'z birikmalari ishtirokida amalga oshiriladi. Ichki nutq darajasida bolalar yangi bilimlarni o'zlashtirishadi hamda yangi ma'lumotlar asosida yozma fikr bildirishga tayyorgarlik ko'rishadi, fikran gap tuzishadi va uni og'zaki bayon etishadi, yozishadi. Bunday ichki nutqiy tayyorgarlik o'quvchilarning so'zlashish hamda nutqiy mahoratini (nutqining sifatini) oshiradi.

Tashqi nutq – bu insonlarning boshqalarga murojaat qilgan nutqidir. Bu nutq tovushlar yordamida va xarflar vositasida yozma ko'rinishda amalga oshiriladi. Tashqi nutq ikki tomonlama faoliyat ko'rsatib, nutq signallarini yo'llovchi va qabul qiluvchi bo'lishini taqozo etadi[2]. Nutq signallarini yuborgan (so'zlovchi) gapiradi yoki yozadi, qabul qiluvchi esa eshitadi yoki o'qiydi. Tashqi nutq dialogik yoki monologik ko'rinishida bo'lishi mumkin. Nutqning dialog ko'rinishida ikki yoki bir necha suhbatdosh o'rtasida fikr almashinuv, so'zlashuv amalga oshiriladi. Eshitadigan bolalar umumiy rivojlanishining dastlabki bosqichida ularning og'zaki nutqi dialogik nutq yordamida namoyon bo'ladi.

Bolaning (gudakning) bu davrdagi nutqi asosan kattalarning savoliga javobi yoki ularga bo'lgan munosabati, qandaydir muammolarni hal qilish, o'z talablarini qondirish maqsadida qilingan murojaatlardan iborat bo'ladi. Bolaning nutqiy muloqotda bo'lishi asosan taqlidiy ko'rinishda bo'lgan turli gaplarni qo'llashdan boshlanadi. Keyinroq esa uning nutqida so'roq va darak gaplar paydo bo'ladi.

Henry Walter Edward Klopping so'zlashuv nutqining, leksik qashshoqligi, so'z qo'llanishining potensial erkinligi, olmoshlarning faol qo'llanishi, suhbat jarayonida tuxtashlar bo'lishi, uni imo-ishoralar, mimikalar bilan to'ldirilishi kabi o'ziga xos ko'rinishlarini ta'kidlab o'tadi[1]. So'zlashuv nutqining shakli bo'lgan suhbat – keng qamrovdagi biron mavzu va maqsadga qaratilgan dialogdir. Suhbatning asosi savol va javobdan iborat bo'ladi. Dialog – suhbatga nisbatan muloqotning sodda shaklidir. Zamonaviy

kommunikativ o'qitish tizimida Eshitishda nuqsoni bo'lgan o'quvchilar kommunikativ malakalarini rivojlantirish uchun so'zlash va uni qabul qilish jarayonini, suhbat faoliyatining o'zaro bog'liqligi o'zaro hisobga olish kerak. Monologik nutq – nutq bazasida kechroq shakllanadi. Maktabda bayon etiladigan monologlar – bu rasm, rasm seriyalari, ko'rgan kino filmlar asosida suhbat, o'qilgan matnlar asosida suhbatlar tarzida namoyon bo'ladi. Monologik suhbat diologik suhbatga nisbatan ancha keng qamrovli bo'ladi. Monologik nutqni dialogik nutqdan farqi, u bir necha kishi emas, bir kishi nutqini ko'zda tutadi. Shuning uchun u har bir tinglovchiga tushunarli bo'lishi kerak. Tashqi nutq – yozma va og'zaki shaklda bo'ladi. Nutq orqali ikki kishini bir-biri bilan o'zaro suhbatini ko'zda tutuvchi nutq shakli yozma va og'zaki tarzda bo'ladi. Og'zaki nutq eshitilsa, yozma nutq ko'z bilan ko'riladi. Har ikkalasi o'zining xususiyatlariga egadir[5]. Og'zaki nutq – diolog, suhbat, gaplashish orqali insonlarning bir-biri bilan muloqotidir. U eshituvchi va gapiruvchilar asosida tashkil topgan. U intonatsiya, pauza, logik urg'u, temp, jest va mimikalardan iborat. Bu narsalar eshituvchi va so'zlashuvchini bir-birini tushunishi uchun yordam beradi. Shuningdek, og'zaki nutq vositasida suhbatdosh har vaqt aytganini qaytarishi va unga qo'shimcha tushuncha kirgiza olishi mumkin. Shuning uchun og'zaki nutq sintaktik murakkab konstruksiyalarga qaraganda oddiy, sodda, qisqa gaplardan iborat bo'ladi. Cuhbatdosh og'zaki nutqini oldindan uylamay, bayon etganligi uchun u qisqa va tayyorgarliksiz bo'ladi.

Yozma nutq – uning suhbatdoshi bo'lmaganligi sababli vaqt tanlamaydi. Unda intonatsiya va mimika bo'lmaydi, shuning uchun uning tuzilishi murakkabroq. Yozma nutq tayyorgarlikni va tekshiruvni talab qiladi. Yozma nutq mavzu va nutqning keng ko'lamda bayon etilishini, so'zlarning o'zaro bog'liqligini ko'zda tutadi[4]. Yozma nutqda hamma bayon qilingan material aniq va ravon bo'lishi kerak. Yozma nutq yanada tushunarli bo'lishi uchun unda matnlarni abzaslarga bo'lish, kerakli so'zlarni ajratib yozish kerak. V.Y. Lyaudis va I.P. Negirelarning fikri bo'yicha yozma nutq ikki asosiy xususiyatga ega so'zning ma'nosini va ifodasini tashkil etadi. Mavzu tanlash; uning chegaralari belgilash, ma'nosini keng qamrovliligini, markkabliligi katta ahamiyatlidir. Matnni ma'nosini ifoda qilishda so'zlarni to'g'ri tanlash va gap tuzishda so'zlarning sintaksik tuzilishi ahamiyatga ega[3]. Eshitishda nuqsoni bo'lgan o'quvchilar kommunikativ malakalarini rivojlantirish ham dialogik nutqini rivojlantirishdan boshlanadi. Chunki nutqning bu ko'rinishi o'qituvchining sinf o'quvchilari bilan o'zaro muloqotda bo'lishi uchun qo'lay va tabiiy ekanligi bilan ajralib

turadi. Dialogik nutqning o'ziga xos jihatlari psixologik va lingvistik adabiyotlarda keng yoritilgan. Dialogning asosiy belgisi savol tashlash, suhbatdoshlarning navbatma-navbat savol-javob shaklida so'zlashuvlari bilan belgilanadi. Bunda navbatdagi replika o'zidan oldingisining natijasi sifatida paydo bo'ladi. Replikani gaplar bilan almashinuvi, oldindan o'ylab olinmasdan suhbat paytidagi vaziyatga qarab amalga oshiriladi. Dialogda keng ko'lamli gaplarga ehtiyoj bo'lmaydi, chunki uning mazmuni vaziyatga qarab, intonatsiya, mimika va qo'l harakatlari bilan to'ldirilib boradi. Dialogik nutq kattalar va bolalarning birgalikdagi faoliyati tufayli yuzaga keladi. Nutqning murakkablashuvi bolalar jamoasining rivojlanishi tufayli paydo bo'ladi.

Adabiyotlar

1. Maxsus pedagogika (darslik). P.M.Po'latova, L.Sh.Nurmuxammedova, D.B.Yakubjanova, Z.N.Mamarajabova, Sh.M.Amirsaidova, A.D.Sultonova. T., "Fan va texnologiya" nashriyoti. 2014.
2. Henry Walter Edward Klopping Language understanding of deaf students under three auditory-visual stimulus conditions — The University of Arizona, Arizona USA , 2012-56 p
3. Thomas Arnold A method of teaching the deaf and dumb speech, lip-reading, and language – London , 2010. -44 p.
4. Малофеев Н. Н. Современный этап в развитии специального образования в России: Результаты исследования как основа для построения программы развития // Дефектология. — 2017. — № 4. — С. 3—15.
5. Назарова, Н. М. Сурдопедагог: история, соврем, проблемы, перспективы проф. подгот. — М.: Педагогика, 1992. 456 с.